

ПРО ЗМІСТ ТЕРМІНІВ «КОНТИНУАЛЬНІСТЬ» ТА «ДИСКРЕТНІСТЬ» ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

В статті розглядається зміст термінів «континуальність» та «дискретність» історичного процесу. Здійснюється філософський аналіз головних підходів до визначення сутності історії. Досліджуються особливості розуміння історичного процесу з позицій синтезу континуально-дискретних аспектів.

континуальність, дискретність, історичний процес, цивілізація

Сучасний стан цивілізаційного розвитку призвів до формування глобальної цивілізації. Глобальна цивілізація – це такий етап цивілізаційного розвитку, що характеризується зростанням цілісності світового співтовариства, становленням єдиної загальнопланетарної цивілізації. Однак, множинність історичних процесів, різноманітність життєвих шляхів держав, несхожість культур, стилів життя, просторова роз'єднаність складають підстави для питання про єдність взаємозв'язку історії людства.

Мета статті полягає в окресленні основних понять, що відтворюють континуальність та дискретність всесвітнього історичного процесу.

Термін «континуальність» походить від лат. *continualis* – «безперервний». Він тлумачиться як неперервність, відсутність подільності на фрагменти. Альтернатива континуальності – дискретність (від лат. *discretus* - розділений, перервний) – переривчатість. Дискретність означає якість предметів, явищ та процесів, що характеризуються переривчатістю неподільних одиниць, їх стрибкоподібними змінами у часі.

У Новій філософській енциклопедії пропонується наступне визначення: безперервність та перервність – категорії, що характеризують буття та мислення; переривність (дискретність) описує певну структурність об'єкту, його «зернистість», внутрішню «складність»; безперервність висловлює цілісний характер об'єкту, взаємозв'язок та однорідність його частин (елементів) та станів [1].

Терміни «континуальність» та «дискретність» використовуються багатьма науками: лінгвістикою, біологією, геологією, педагогікою, математикою, філософією та іншими. Обидва поняття активно вживаються в філософських теоріях буття (онтології) та в теоріях пізнання (гносеології або епістемології) у вигляді загального вчення про переривність та безперервність світу. Не менш важливе значення ці терміни відіграють у побудовах категоріального апарату філософії історії.

В межах філософії історії континуальність та дискретність – це дві моделі розуміння історичного процесу. Англійський мислитель А.Дж. Тойнбі наводить наступне визначення безперервності історії: «... Це безперервність складена з життєвих циклів людських генерацій, що змінюють одна одну, причому наше західне суспільство поєднується з еллінським суспільством приблизно тими узами (порівняння дуже наочне, хоча й недосконале), які єднають дитину з матір'ю або батьком» [2, с. 23].

По відношенню до історії континуальність або безперервність, на думку А.Дж. Тойнбі, розуміється у двох аспектах. По-перше, континуальність як безперервність між послідовними етапами в історії одного окремого суспільства. По-друге, континуальність як безперервність, зв'язок у часі самих локальних суспільств у єдине ціле. А.Дж. Тойнбі пропонує розглядати обидва види континуальності по аналогії з людським життям. Зв'язки між одним та іншим суспільством схожі на відносини між батьками та дитиною. По-перше, дитина фізично наслідує певні якості чи характеристики, а, по-друге, після народження дитина отримує певну самостійність, однак ще довгий час не може обходитись без допомоги та опіки батьків. Потім, коли вона досягає свідомого рівня, її дитяча уява знаходиться під сильним впливом батьківських поглядів. Далі дитина стає дорослою і навчається самостійно досліджувати батьківські вчинки: імітувати чи, навпаки, уникати повторення батьківського досвіду. Дитина стає відносно самостійним індивідом з моменту, коли починає усвідомлювати сама себе. Однак на цьому етапі ще відчутний батьківський вплив. В період зрілості дитина стає дійсно незалежною зі сформованим

власним поглядом на світ, так би мовити, «новим дорослим», який може породити нащадків та ділитися своїм досвідом з ними. При порівнянні безперервності життя батьків та дитини з безперервністю досвіду в житті індивідів не можна відмежуватися від того факту, що народження та смерть стають дискретними елементами [2, с. 23].

Тойнбі робить висновок, що безперервність, спадковість у розвитку суспільств виражені значно слабкіше, ніж безперервність між фазами історії одного суспільства. Для нього історія – це дослідження людських відносин. Її предметом є життя суспільства, яке розглядається у двох аспектах. Внутрішню сторону складає життя даного суспільства в послідовності глав його історії. Зовнішній аспект утворюють відносини між окремими суспільствами, розгорнуті у просторі та часі.

Відтак, континуальність історії і в першому, і в другому її значенні підтримується завдяки спадковості. Остання трактується у Новому енциклопедичному словнику як зв'язок між явищами в процесі розвитку в природі, суспільстві, пізнанні, коли нове змінює старе, зберігаючи в собі його деякі елементи [1]. Аналогічне значення поняття має при вивченні історичного процесу.

Подібну схему аналізу можна застосувати до терміну «дискретність». Так, у першому значенні дискретність може означати перерив в історії окремого локального суспільства між фазами циклу його розвитку. У другому випадку, дискретність означає відсутність зв'язків між окремими суспільствами. Однак, існування такого виду дискретності можливе лише в теорії, тому що практика доводить наявність тісної міжкультурної комунікації. Крім того, можна казати про дискретність локальну, на рівні одного соціо-історичного утворення, та дискретність глобальну. Остання фактично знаменує собою кінець історії людства, зникнення сучасної людини, про що заявив М. Фуко в закінченні трактату «Слова та речі. Археологія гуманітарних наук». «Людина, як легко показує археологія нашої думки, - недавній винахід. І кінець її може бути недалеко» [3, с. 404]. Тип глобальної дискретності, на яку вказує М. Фуко,

можна розглядати лише в якості потенційної можливості її існування, тому що людство протягом всієї історії не знало такого трагічного досвіду.

Термін «дискретність» по відношенню до історії активно використовувався М. Фуко. Він вживав це поняття для опису історичних процесів та специфіки розуміння історії. М. Фуко відмовлявся від традиційного погляду на історію як на еволюційний процес, обумовлений соціально-економічними трансформаціями суспільства. У статті «Ніцше, генеалогія історії» [4] він писав: «Традиційні засоби побудови всеосяжного погляду на історію та відтворення минулого як спокійного та безперервного розвитку повинні бути піддані систематичному демонтажу... Історія стає «ефективною» лише в тій мірі, в якій вона впроваджує ідею розриву в саме наше існування».

Таким чином в інтерпретації історії М. Фуко визначальним моментом стає її розуміння як «дисконтинуїтету» [5, с. 75], сприйняття в ній постійного розриву безперервності, який констатується спостерігачем як відсутність закономірностей.

Аналіз проблеми континуальності та дискретності історії вимагає визначення суті історичного процесу, як об'єкту дослідження. Поняття «історичний процес» дуже складне та багатогранне. У сучасній науковій думці немає єдиного визначення чи навіть підходу до розуміння цього терміну. Ззовні історичний процес – це процес зміни, розвитку суспільства в історичному часі протягом подій суспільного життя. Однак, внутрішню суть, закономірності та якості, мету та фінал історичного процесу однозначно визначити нелегко, через наявність різних методологічних підходів. В.М. Вашкевич у статті «Феномен історичного процесу: соціально-філософський аналіз» надає наступне визначення терміну: «...історичний процес являє собою низку станів індивідуального життя людини, що послідовно змінюючи один одного утворюють те, що ми називаємо родовим життям спільноти в усьому багатстві його взаємозв'язків, взаємопереходів попереднього у наступне» [6].

Процес історичного розвитку розкривається як низка станів соціального організму держави або світової спільноти. Основу історичного процесу

складають події, тобто явища і факти суспільного життя. Однак, що таке факти? Чи є вони достатніми для опису чи тим паче аналізу історичного процесу? А.В. Бондарев, що працює в межах традиції етнологічної школи Л.Н. Гумільова, у статті «Методологічні аспекти співвідношення етнічного та історичного процесів» [7] зазначає, що історія відбувається на різних рівнях, які представляють собою самостійні підпроцеси історії. Виходячи з цього, фундаментальним принципом історичного процесу визнається його поліфонічність. Так, Бондарев виокремлює 7-8 генезисів (підпроцесів) в структурі історичного процесу: етногенез, соціогенез, політогенез, культурогенез, ноогенез, економікогенез, техногенез, а також спірітогенез. Ці підпроцеси виступають «самостійними мелодіями» у єдиному «багатоголосі історії». Фактично йдеться про розвиток різних сфер життєдіяльності людства чи окремого автономного соціо-історичного утворення, що складають структуру самого процесу історії. Відтак, історичний процес «...це поліфакторний процес розвитку багатосторонньої діяльності різних народів, що складається із генезисів історії... контрапунктично пов'язаних один з одним» [7]. Полігенезисність надає історичному процесу ефекту безупинності на фоні певних злетів та падінь активності людської діяльності у всіх сферах історії.

Таким чином, процес історії – це єдина багаторівнева динамічна система, що знаходиться у стані постійних змін та розвитку, який стає можливим завдяки поступу окремих сфер життєдіяльності людства. Це єдиний безупинний (континуальний) процес зі спадами та підйомами активності в життєдіяльності людського суспільства, що складають елементи дискретності в історії. Континуальність історичного процесу підтримується завдяки культурній дифузії між окремими суб'єктами світового історичного процесу (пізніше назовемо їх «цивілізаціями») – дискретними одиницями континуальної історії людства.

Ключовим питанням у рішенні проблеми сутності історії як процесу виступає категорія «історичний суб'єкт» – поняття, що означає ту чи іншу колективну спільність (групу, клас, народ), в діяльності якої втілюється вектор

історичної еволюції та енергія, що її живить [1].

Суб'єктами історії можуть виступати окремі суспільства - соціально-історичні організми, системи соціально-історичних організмів і вся сукупність існуючих сьогодні та тих, що існували раніше, соціально-історичних організмів – людство в цілому. Відповідно до цього можна виокремити історичні процеси окремих суспільств (племен, держав), історичні процеси соціоісторичних організмів (історичних регіонів) та процес всесвітньої історії.

Сьогодні вже визначились два методологічних підходи до розуміння історії людства. Один – формаційний чи моністичний та інший – цивілізаційний або плюралістичний.

Представники першого підходу оцінюють всесвітню історію як один єдиний лінійний процес поступального розвитку людства. Таке розуміння передбачає наявність стадій розвитку людства в цілому, тому його називають унітарно-стадіальним (від лат. *unitas* – єдність). Адептам цієї концепції притаманний погляд на історію як континуальний процес.

Представники другого напряму дослідження історії пропонують інший погляд на історичний процес. Суть його в тому, що людство складається з декількох абсолютно автономних утворень, кожне з яких має свою власну самостійну історію. Такі історичні утворення виникають, розвиваються, але рано чи пізно гинуть. На зміну зруйнованим утворенням приходять нові, що повторюють такий же цикл розвитку. Таке бачення історії заперечує єдність процесу розвитку людства, а також можливість виділення стадій у цьому процесі. Відтак, йдеться про розуміння історії як низки дискретного.

Разом з тим стає очевидним, що не один з наведених вище підходів, взятий окремо, не може вдовольнити реаліям сьогодення, також як і не може сприяти формуванню найбільш оптимальної теорії історичного процесу. Тому у сучасній науковій думці починають лунаати аргументи представників третього підходу до розуміння історії, поки ще існуючого в якості потенції. Його можна назвати синтетичною теорією, що намагається поєднати в собі найкращі досягнення попередніх двох історичних концепцій, з урахуванням

континуальних та дискретних, унітарних та плюральних аспектів історії. Елементи, притаманні такій історичній концепції, можна знайти ще в філософських поглядах А.Дж. Тойнбі. Англійського історика прийнято відносити до засновників «класичної» цивілізаційної концепції, однак його ідеї різняться від основних методологічних засад «цивілізаційників». Тойнбі змальовує історію як єдине різноманіття. Він висуває можливість виникнення єдиної світової церкви, а відтак і єдиної світової цивілізації. Його історичний процес прямує від локальності та замкненості до єдності цивілізацій шляхом етерифікації – прогресуючого спрощення, переходу до нового стану чи більш високого рівня.

Подібні філософські побудови можна знайти в історіософській схемі Ю.В. Павленка, який осмислює всесвітню історію в єдності її внутрішньої цілісності та культур-цивілізаційної дискретності. Він намагається не критикувати інших, а виявляти та синтезувати найкращі моменти різних підходів, вплітати їх у власну філософську модель, яка будується на трьох основних принципах: стадіальності, поліваріантності та дискретності.

Отже, всесвітня історія – це розвиток людської цивілізації (або цивілізацій), що проходила певні етапи і закономірні стадії соціального поступу. Поняття «цивілізація» формувалося історично, та філософи в різні часи вкладали в нього різний зміст. У сучасній філософії цивілізація як об'єктивна реальність і як об'єкт дослідження може розглядатись в трьох різних ракурсах або вимірах [8, с. 24]. Перший ракурс складає глобальна цивілізація, яка уособлює єдність людства. Інший рівень аналізу складає дослідження світових цивілізацій. Теорія світових цивілізацій вивчає фази формування та розвитку глобальної цивілізації. Третій рівень аналізу цивілізацій відображає поліциклічність розвитку людства та проявляється у виокремленні локальних цивілізацій.

Історичний рух людства в цілому постає перед нами як єдине континуальне ціле, однак з певними аспектами стадіальності, полілінійності та дискретності.

З метою уникнення понятійного непорозуміння слід окремо зупинитися на категорії «єдність». «Єдність» у філософській енциклопедії трактується як фундаментальне поняття філософії та математики, що розуміється в якості неподільності, цілісності як реально існуючого, так і ідеального буття [1].

В контексті проблеми співвідношення континуального та дискретного в історії доцільно розуміти цей термін принаймні у двох аспектах: як просту та складну єдність. Просту єдність, користуючись термінологією політологічних наук, можна назвати унітарною та розглянути по аналогії з унітарною державою. Унітарна держава – це форма державного устрою, при якому управління здійснюється центральною владою; територія такої держави розподіляється на адміністративно-територіальні одиниці, на відміну від федерації. Федеративна форма устрою фактично втілює в собі другу модель чи рівень єдності. Федерація – форма державного устрою, при якій державу створюють федеральні одиниці – суб'єкти федерації, що об'єднуються для рішення спільних задач центральною владою.

І в першому, і в другому варіанті мова йде про єдину державу. Однак, у другому випадку єдність складається з множинності, об'єднаної певними внутрішніми зв'язками, що допускає наявність свободи та автономії у діях суб'єктів. Саме рівень складної «федеративної єдності», єдність множинності, на наш погляд, доцільно застосовувати при визначенні сутнісних характеристик світового історичного процесу. «Федеративними суб'єктами» такої єдиної історії можуть виступати локальні цивілізації. Для аналізу останніх, необхідним є використання терміну «єдність» у його першому значенні – «єдність єдиного».

Від єдності чи унітарності слід відрізнити термін «уніфікація». Останній, у сучасному тлумачному словнику, трактується як приведення чогось до єдиної системи, форми, одноманітності; один із методів стандартизації; усунення надлишкового різноманіття. Відтак, унітарність виступає, так би мовити, зовнішньою формою організації всесвітньої історії, а уніфікація це один із варіантів її внутрішнього сутнісного наповнення. Протилежністю уніфікації в

цьому розумінні виступає унікальне – єдине в своєму роді, неповторне. Обидва поняття стосуються культурного генотипу цивілізаційних утворень. Унікальне виступає серцевиною локальної цивілізації, її культурним ядром, тому, уніфікація глобальної культури призведе до «розмиття» цивілізаційних меж на карті світової історії.

Проблема процесів уніфікації та унікалізації локальних культур-цивілізацій стає особливо актуальною в контексті формування сучасного глобального суспільства. К.Б. Соколов та Ю.В. Осокин у статті «Глобалізація культури – стандартизація чи взаємне збагачення?» проводять аналіз наслідків процесу глобалізації для окремих національних культур. Вони зазначають, що глобалізація – це багатоликий та багатозвучний процес, який не призводить до повної культурної уніфікації. Однак, складається парадоксальна ситуація – чим тісніші та інтенсивніші зв'язки між країнами та народами, тим більшого значення та масштабів набувають глобальні процеси та проблеми, тим більш різноманітним в цивілізаційному та культурному відношенні та більш «мозаїчним» стає світ. Для найменування такого процесу вчені використовують термін глокалізація, тобто одночасно і глобалізація, і локалізація [9].

Інший сучасний дослідник зазначеної проблематики - В.Р. Свечкарева – зазначає, що глобалізація не виступає гомогенізацією та універсалізацією світу. При об'єктивній єдності світу його фрагментація зберігається: фактори «глобального» не змінюють фактори «локального», а доповнюють їх. «Локальне» уходить своїм корінням до «світового», а «світове» - до локального [10].

Що ж таке глобалізація? При всій остаточній невизначеності терміну вчені сходяться на думці, що глобалізація означає процес становлення єдиного взаємозалежного світу. Одночасно, глобалізація виступає найвищим доказом унітарності, єдності, а відтак і континуальності історії людства. «Сучасна нам глобалізація є не якимось принципово новим явищем, а завершальною фазою становлення всесвітньої історії. Вона означає, що історичний процес став безпосередньо, вочевидь єдиним» [11].

Глобалізація в даній статті розуміється як історичний процес становлення цілісного світового суспільства (цивілізації глобальної), шляхом інтеграції окремих цивілізацій в «єдине множинного». Глобалізація не автоматичний процес становлення ідеального світу. Вона приховує в собі як нові можливості, так і ризики для майбутнього людства. Сучасне людство має можливість скорегувати процес становлення глобального майбутнього, коли глобальна цивілізація не повинна призвести до єдиної уніфікованої культури [9]. Глобальна єдність людства може вдало поєднати в собі цивілізаційну множинність.

Таким чином, історичний процес являє собою невіддільний рух, постійну зміну подій, станів, при цьому зберігаючи певну цілісність та спрямованість руху. У наведеному твердженні суті історичного процесу вбачається діалектичний характер самої історії. З одного боку, історичний процес вміщує в собі різні історичні періоди, епохи, більш того, окремі культури та цивілізації. З іншого, він становить цілісну, впорядковану, єдину систему, яка розвивається за певними об'єктивними законами, що забезпечують континуальність всього історичного процесу. В ході історичного процесу змінюються народи та покоління, переміщуються сцени історичного життя, але нить історичного розвитку неперервна. Відтак, історичний процес має континуальний чи, скоріше, континуально-множинний характер.

Можна зробити висновок, що цивілізації відіграють суперечливу роль в історичному процесі. З одного боку вони виступають дискретними елементами чи суб'єктами історії. Зникнення однієї цивілізації чи одного народу в рамках цивілізації ознаменує перерив в історії. Однак це - дискретність в рамках історії локальної цивілізації, а не глобальної всесвітньої історії. З іншого боку, ці ж самі дискретні цивілізації забезпечують континуальність історії. Міжцивілізаційна комунікації та цивілізаційне протистояння роблять реальним існування саме «всесвітньої глобальної історії», так як виступають єднальними ланками у множинній поліцивілізаційній системі. Відтак, після «смерті» однієї цивілізації її духовні та матеріальні досягнення продовжують «життя» в

культури сусідніх народів, чи стають фундаментом для заснування нового цивілізаційного утворення, підтримуючи тим самим континуальність всесвітнього історичного процесу.

Список використаних джерел

1. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.- науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В. С. Степин. — М.: Мысль, 2010.
2. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії: Скорочена версія Д.Ч.Сомервелла: В 2 т. — Т. 1. Скорочена версія томів I—VI Д.Ч.Сомервелла. — К.: Основи, 1995. — 614 с.
3. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. — М.: Прогресс, 1977. — 404 с.
4. Фуко М. Ницше, генеалогия и история // Философия эпохи постмодерна: Сборник переводов и рефератов. — Мн.: ООО «Красико-принт», 1996. - С.74-97.
5. Ильин И.П. Постмодернизм: Словарь терминов / И.П. Ильин. — М: ИНИОН РАН – INTRADA, 2001. — 384 с.
6. Феномен історичного процесу: соціально-філософський аналіз [Текст] / В. М. Вашкевич // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. - К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. - Вип. 19. - С. 156-163.
7. Бондарев А.В. Методологические аспекты соотношения процессов этнического и исторического развития // Учение Л.Н. Гумилёва и современность. Материалы междунар. конф. Т. I. — СПб.: НИИХ СПбГУ, 2002. - С. 117-124.
8. Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее: В 2 т. / Б.Н. Кузык, Ю.В. Яковец; Авт.вступ.ст. А.Д. Некипелов. — М.: Институт экономических стратегий, 2006. Т. I: Теория и история цивилизаций. — 768 с.

9. Глобализация культуры – стандартизация или взаимное обогащение? / К. Б. Соколов, Ю. В. Осокин // Сборник научно-популярных статей – победителей конкурса РФФИ 2007 года / Рос. фонд фундамент. исслед.; под ред. В. И. Конова. – М., 2008. – Вып. 11. – С. 277–283.

10. Свечкарева В.Р. Цивилизационное взаимодействие «Запад-Восток»: философско-методологический анализ [Текст]: автореф. дис. На соискание ученой степени канд. филос. наук: 09.00.11 / В.Р. Сочкарева. – Волгоград, 2008. – 24 с.

11. Харламенко Е.Н. Империалистическая глобализация в контексте всемирной истории // Марксизм: прошлое, настоящее, будущее. Сб. ИФ РАН. М. МАКС-Пресс, 2003.

Y.M. Brilo. The content of the terms «continuity» and «discontinuity» of the historical process

The meaning of the terms "continuity" and "discontinuity" of the historical process are considered in the article. The philosophical analysis of the main approaches to the definition of history are given. The features of the understanding of the historical process from the point of synthesis of continuous-discrete aspects are discussed.

Key words: *continuity, discontinuity, historical process, civilization*

Ю.Н. Брыло. О содержании терминов континуальность и дискретность исторического процесса

В статье рассматривается содержание терминов «континуальность» и «дискретность» исторического процесса. Осуществляется философский анализ основных подходов к определению сущности истории. Исследуются особенности понимания исторического процесса с позиций синтеза континуально-дискретных аспектов.

Ключевые слова: *континуальность, дискретность, исторический процесс, цивилизация*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

1. *П.І.Б.:* Брило Юлія Миколаївна
2. *Місце роботи, посада:* аспірант кафедри філософії Донецького національного технічного університету
3. *Поштова адреса:* 84637 м. Горлівка, вул. Остапенко 72/42
4. *Телефон:* 095-867-73-32
5. *E-mail:* bryloy@mail.ru